

MEGJEGYZÉSEK BARTOLOMEO FONZIO TADEUS VEL DE LOCIS PERSIANIS CÍMŰ MŰVÉNEK SZÖVEG- TÖRTÉNETÉHEZ¹

TAKÁCS LÁSZLÓ

Amikor Bartolomeo Fonzio² (Bartholomaeus Fontius) engedett Taddeo Ugoletto kérésének, és 1489-ben Magyarországra jött,³ hogy fölkeresse Budán Mátyás királyt és meglátogassa az uralkodó nevezetes könyvtárát, ajándékként egy olyan kódexet hozott magával,⁴ amelyet saját kezűleg készített, s amely addig írt valamennyi művét tartalmazta. A Bibliotheca Corviniana kötetei közé szánt kötet, amely a XVI. században elkerült Budáról, s jelenleg a wolfenbütteli Herzog August Bibliothekban található,⁵ tartalmaz egy különös művet, amelynek még a műfaját is nehéz meghatározni. Ez az írás, amelyet Fonzio *sermo*-nak nevez, magán hordozza a dialógus jegyeit, miközben

¹ Jelen tanulmány az OTKA T 81297 nyilvántartási számú pályázata keretében készült. Köszönet Békés Enikőnek és Zsupán Edinának, hogy a tanulmánnyal kapcsolatos néhány kérdésben fontos információkkal szolgáltak.

² Életének és működésének eddigi legteljesebb összefoglalása: Concetto Marchesi, *Bartolomeo della Fonte (Bartholomaeus Fontius), Contributo alla Storia degli Studi Classici in Firenze nella seconda metà del quattrocento*, Catania, 1900.

³ Magyarországi és magyar humanistákhoz fűződő kapcsolatairól lásd Hegedüs István, „Bartolomeo della Fonte (Bartholomaeus Fontius)”, *ItK* 12 (1902) 1–19; Cs. Gárdonyi Klára, „Bartholomaeus Fontius (Újabb adalékok magyarországi kapcsolataihoz)”, *Magyar Könyvszemle* 93 (1977) 38–42.

⁴ *Epist*, 2, 14. Ezzel kapcsolatban a következőket írja Hegedüs: *Csontosai hivatkozik Fontiusnak Robertus Salviatushoz intézett levelére, mely a Riccardiana könyvtárban van. Ebben előadja, hogy Mátyás őt ünnepélyesen fogadta, üdvözlő beszédét meghallgatta, melyet megküld Picus de Mirandolának, hogy ez ítéletet mondjon róla. E beszédet Pico de Mirandolának az ő Heptaplo-jának viszonzásul küldte meg...*vö. Hegedüs (vö. 3. j.), 16.

⁵ A Wolfenbütteli Herzog-August Bibliothek kódexe a Cod. Guelferbytanus 43 Aug. 2° jelzet alatt található. Rövid leírását lásd: Wehli Tünde, „Négy wolfenbütteli Corvina”, in *Uralkodók és corvinák. Az OSzK jubileumi kiállítása alapításának 200. évfordulójára*, Budapest, 2002, 103–105.

címzettje Mátyás király, s ugyanakkor az egész nem más, mint kiegészítése, javítása Fonzio két évtizeddel korábban írt, Lorenzo Medicinek ajánlott Persius-kommentárjának.⁶ Sem a kódex szövege, sem a *Tadeus vel de locis Persianis* nem volt ismeretlen a későbbi tudományosság előtt, hiszen az egész korvina szövegét már 1621-ben közreadta Georgius Rem,⁷ a műben olvasható, Galeotto Marzióról szóló egyik anekdótára, illetve Fontius Galeotto-jellemzésére pedig a humanizmus-kutatás is felfigyelt.⁸ S bár a XV–XVI. századi Persius-recepció szempontjából sem lényegtelen, hogy Fonzio, az első nyomtatásban megjelent Persius-kommentár szerzője mely korábbi megállapításait módosította, *hic et nunc* csupán a mű keletkezés- és szövegtörténetével foglalkozunk.

Fonzio ugyan nem tartozik a firenzei humanista tudósok élvonalába, kiterjedt scriptori, filológusi, emendatori tevékenysége s nem utolsó sorban magyarországi kapcsolatai miatt méltán jogosult a figyelmünkre. Noha a magyar korvina-kutatás már eddig is számos kérdést tisztázott a wolfenbütteli Fontius-korvinával kapcsolatban, a művek szövegtörténetének – érdeklődésének érhetően más iránya miatt – nem szentelt figyelmet. Ez a Persius-kommentár esetében valóban mellékes kérdés, hiszen a mű több kódexben is fennmaradt, s 1488-ig több kiadást megért, a *Tadeus vel de locis Persianis* esetében azonban számos tanulsággal kecsegtet a szövegtörténet vizsgálata, hiszen ez a mű nem jelent meg Fonzio életében, s csupán egyetlen másik kézírata ismert: a firenzei Biblioteca Riccardianában őrzött, 1220 A jelzetű kódexben található⁹ a mű másolata a 106v–114r oldalakon, közvetlenül Fonzio Persius-kommentárja után. A *Tadeus* szövege a kommentár másolójának kezétől származik, aki a Fonzio-féle kommentár végén, a 106r oldalon található kolofónban megnevezi önmagát: *Scriptum a me francisco thomasij fabrilignarij casalensis VI° Kalendas iulij anno M°CCCC°LXXXVIJ°*. Ezek

⁶ Dorothy M. Robathan – F. Edward Cranz, „A. Persius Flaccus”, in: *Catalogus Translationum et Commentariorum: Mediaeval and Renaissance Latin Translation and Commentaries*, ed. P. O. Kristeller – F. E. Cranz, 8 volumes, Washington 1960 –, III (Washington 1976) 265–267. Fonzio Persius-kommentárjával kapcsolatban lásd még Takács László, „Bartholomaeus Fontius and his Works in the Bibliotheca Corviniana of King Matthias”, in *Infima Aetas Pannonica, Studies in Late Medieval Hungarian History*, edited by Péter E. Kovács – Kornél Szovák, Budapest, 2009, 294–308.

⁷ *Opera exquisitissima Barth[olomaei]. Fontii Florent[ini]. V[iri]. Cl[arissimi]. Familiaris Matthiae Regis Pannoniarum. Ad Illustriss[imum] et Celsiss[imum]. Principem D[ominum] Augustum Brunsvic et Lunaeburg Ducem. Cum Praefatione Georgii Remii et Noricae Reipubl[icae] Consiliarii et Adcessit de Pudicitia et Coniugio Dialogus etc.* Francofurti. Sumptibus Joannis Caroli Unckelii. Anno MDCXXI. A könyv egyetlen Magyarországon ismeretes példánya az Egyetemi Könyvtár állományában található.

⁸ Lásd legutóbb Békés Enikő, „Galeotto Marzio alakja Bonfini *Symposion* című művében, in *Szolgáltatott ajánlom a 60 éves Jankovics Józsefnek* (Humanizmus és Gratuláció), szerkesztette Császtvay Tünde – Nyerges Judit, Budapest, 2009, 46, n. 14.

⁹ A kódex leírását lásd *I manoscritti della R. Biblioteca Riccardiana di Firenze, Manoscritti Italiani, volume primo*, a cura di S. Morpurgo, Roma, 1900, 287. A kódex elején, a 1v–20r oldalakon Leon Battista Alberti *Apologi* című műve található.

szerint a szöveget a Torino és Milano között, a Pó jobb partján fekvő Casale Monferatába való, bizonyos *Franciscus Thomasius Fabrilignarius* (*Francesco Thomaso Fabrilignario*) másolta.¹⁰

Ha feltételezzük, hogy a másoló helyesen adta meg az évszámot, vagyis az évszám bizonyosan 1497, s nem 1487, s hogy a *Tadeus*-t is ekkor, vagy nem sokkal ezután másolta a kódexbe, akkor a két szöveg, a wolfenbütteli és a firenzei összevetéséből világossá válhatik a két kézirat egymáshoz való viszonya.

A két szöveget már első ránézésre is markáns különbségek jellemzik: azon kívül, hogy a Riccardianában őrzött kódexben a mű címe *Bartholomeus fontius de locis persianis ad mathiam corvinum regem pannonium* ellentétben a Fontius-korvina *Bartholomaei Fontii Tadeus incipit ad Mathiam Corvinum regem invictissimum*-ával, a firenzei szöveg vizuális megjelenítésében is más: a Persius-idézeteket aláhúzás jelöli, míg a korvinában piros tintával olvashatók a költőtől vett szövegrészletek; a choliambushoz és a szatírákhoz kapcsolódó magyarázatok művek szerint vannak tagolva, azaz az egyes részeket rövid cím választja el (pl. *ex prima satyra, ex secunda satyra* etc.), s a szöveg melletti margókon külön olvashatók a magyarázatokban hivatkozott szerzők nevei (pl. a 107r-n *Hyppocrates, Cicero, Augustinus*) és a magyarázott kifejezések (szintén a 107r-n: *Pegaseium melos*). Mindezek hiányoznak a korvinából.

A két szöveg látványának különbségei mellett még jelentősebbek a szövegen belüli eltérések. Fonzio – egykori kommentárjának felülvizsgálatakor – tizennyolc esetben gondolta úgy, hogy módosítania kell korábbi magyarázatán.¹¹ E szöveghelyek tekintetében a két szövegváltozat nem is különbözik egymástól: mind a wolfenbütteli, mind a firenzei változatban ugyanazok a Persius-helyek szerepelnek. Különbséget csak a bevezető szövegében, egyes helyek magyarázatainak terjedelmében, illetve a befejezésben találunk. Mivel az összes eltérés ismertetése túlságosan hosszú lenne, így egyfelől csak azokat a különbségeket emelem ki, amelyek világosan bizonyítják, hogy a Riccardianában őrzött kódex szövegét a másoló nem a wolfenbütteli korvinából, hanem a mű egy korábbi, elveszett változatáról másolta, így az a *Tadeus* korábbi, feltehetően első változata másolatának tekinthető, vagyis a szöveg korábbi állapotát őrzi, másfelől azokat a részleteket hangsúlyozom, amelyek a magyar humanizmus-kutatás szempontjából is figyelemre méltóak lehetnek.

Tulajdonképpen már a cím is egyértelműen bizonyítja, hogy a korvina szövege a későbbi, hiszen egyfelől bővebb (*Tadeus incipit*), másfelől Mátyás királyt az ajándék-kódexbe jobban illő *invictissimus*-ként határozza meg a semleges *Pannonius* helyett.

¹⁰ Vö. Paola Scarcia Piacentini, *Saggio di un censimento dei manoscritti contenenti il testo di Persio e gli scoli e i commenti al testo* (Studi su Persio e la scolastica Persiana Ser. 2), Roma 1973, Istituto di lingua e letteratura latina, Facoltà di lingue e letterature straniere, Università di Pisa, 41.

¹¹ Egészen pontosan Persius kommentárjának következő helyeit módosítja: *Chol.* 14; *Sat.* 1, 5–6; 17–8; 95; 108–109; 134; 2, 27; 40; 57; 3, 17; 50; 53–54; 32–33; 47–48; 186; 6, 18–19; 52; 80.

Nyilvánvaló ugyanis, hogy Fonzio a műveit tartalmazó kódex összeállításakor, íráskor, illusztrálásakor végig azt tartotta szem előtt, hogy ami készül, az a királynak szóló ajándék lesz: mivel a Persius-kommentárt eredetileg Lorenzo Medicinek ajánlotta, a *Tadeus*-t pedig Mátyásnak, kézenfekvő volt, hogy a művek ésszerű sorrendjén is változtatnia kellett. Mivel a *Tadeus* – egyszerűen fogalmazva – a kommentárhoz készült hibajegyzék, inkább van a helyén a firenzei kódexben, amelyben a kommentár után következik, mintsem a korvinában, amelyben megelőzi a Persius-magyarázatokat. De a kódex ajándék-volta magyarázza azt is, hogy a Mátyásnak és fiának, Corvin Jánosnak szóló ajánlásokat tartalmazó kezdőlapok díszesebbek a többi mű kezdőlapjánál. Nagyrészt az ajándékozás gesztusából, Mátyás személyének kiemeléséből fakadnak a bevezetés eltérései, amelyek világossá válnak a két szöveg egymás mellé helyezésével:

Riccardiana-kódex

Dubitavi aliquantisper mathia corvine rex dicaremne maiestati tuae perbreuem perque humilem hunc sermonem habitum nuper cum tadeo vgholetto viro ad tuam bibliothecam perficiendam aptissimo. Maluissem enim donare aliquod opus insignius et regiae celsitudini tuae convenientius. Cui non nisi multis lucubrationibus expolita & egregia decet dicari opera. Verum tui excellentiam animi mecum reputans non dona sed affectus donantium intuentis: decrevi eum tandem ad te transmittere, putans fore tibi non iniocundum: praesertim cum ad eum referendum sum adhortatus ab homine maiestatis tuae studiosissimo. Nam tadeus me *nuper* domi scriptitantem cum invenisset: quid inquit hoc est operis: quod nunc habes in manibus? Cui ego: *De locis horatianis*. Tunc ille quibusdam ex *his* percursis. Hoc ait utile erit opus et gratum *multis*. [...]

wolfenbütteli korvina

Dubitavi aliquantisper Mathia Corvine rex *praeclarissime* dicaremne Maiestati tuae perbreuem perque humilem hunc sermonem habitum nuper cum Tadeo Vgholetto viro *doctissimo* & ad tuam bibliothecam perficiendam aptissimo. Maluissem enim *hoc initio meae erga te perpetuae observantiae declarandae, misisse* aliquod opus insignius et Regiae celsitudini tuae convenientius. Cui non nisi multis lucubrationibus expolita & *ad amussum perfecta* decet dicari opera. Verum tui excellentiam animi mecum reputans non dona sed affectus donantium intuentis: decrevi eum tandem ad te transmittere, putans fore tibi non iniocundum: praesertim cum ad eum referendum sum adhortatus ab homine *amatissimo* & Maiestatis tuae studiosissimo. Nam Tadeus me *proximis diebus superioribus* domi scriptitantem cum invenisset: quid inquit hoc est operis: quod nunc habes in manibus? Cui ego: *De poeticis locis*. Tunc ille quibusdam ex iis percursis. Hoc ait *multis* utile erit opus & gratum *Regi*. [...]

Már a két bevezető közti stiláris különbségek is világossá teszik, hogy a Riccardiana kódexének szövege az első, vagy legalábbis korábbi megfogalmazás. A veretesnek aligha nevezhető *nuper*-t például később a pleonasztikus *proximis diebus superioribus*-ra változtotta Fonzio, ahogy az egyébként laposnak nem nevezhető *egregia* jelzőt a

szemmel láthatóan hízelgő és túlzó *ad amussum perfecta*-ra. Ez azonban már azok közé a különbségek közé sorolható, amelyek azt mutatják, hogy Fontius azért fogalmazta át a szöveget, hogy emeljen a szöveg méltóságán és leplezetlen alázatán. Emiatt lesz a semleges *mathia corvine rex* megfogalmazásból *Mathia Corvine rex praeclarissime*, ami egyenes folytatása a címbe megfigyelt változtatásnak. Ugoletto megkapja a *doctissimus* és *amatissimus* jelzőket, Fontius pedig kinyilvánítja Mátyás iránti figyelmességét: *Maluisse enim hoc initio meae erga te perpetuae observantiae declarandae, misisse aliquod opus insignius*, ami nyilvánvalóan figyelmesebb, mint a kevésbé udvarias: *Maluisse enim donare aliquod opus insignius*.

A formai, stiláris javításokon, kiegészítéseken túl figyelemre méltóak azonban a szöveg messzebbre mutató eltérései is. Az egyik ilyen különbség kétségtelenül az, hogy Fontius, amikor Taddeo Ugoletto meglepi őt munka közben, az egyik esetben egy *De locis Horatianis* című művön, míg a korvina szövege szerint a *De poeticis locis* című munkáján dolgozik.

Concetto Marchesi nyilvánvalóan ismerte a Riccardiana-kódex szövegét, máskülönben aligha gondolt volna arra, hogy Fontius éppen Horatius *Ars poetica*-jának kommentárján dolgozott,¹² amikor Ugoletto meglátogatta. Fontius azonban nem írt Horatius-komentárt, Charles Trinkaus fölfedezése pedig végleg cáfolta ezt az elképzelést.¹³

Hasonlóképpen figyelemre méltó az idézett részlet utolsó mondata. Taddeo Ugoletto, aki sürgeti Fontiust, hogy írjon és ajánljon gyorsan egy művet a királynak, a korábbi szövegváltozat szerint azzal intézi el a készülő írást, hogy az bizonyára sokaknak lesz hasznos és kedves munka (*Hoc ait utile erit opus & gratum multis.*) Ezzel szemben a korvina szövegében Fontius már másképpen fogalmaz: a majd később befejezett írása sokak számára lesz hasznos, Mátyásnak pedig kedves. (*Hoc ait multis utile erit opus & gratum Regi.*) Talán nem túlzó az a feltételezés, hogy Fontius, amikor a wolfenbütteli korvina szövegét írta átfogalmazva a korábbi változatot, már messzebbre tekintett: nemcsak a *Tadeus*-t kívánta Mátyásnak ajánlani, hanem úgy tervezte, később, Budán majd befejezi a *De poeticis locis* című művet is, amelyet pártfogásáért cserébe szintén a magyar királynak ajánl majd.

Fontius érezhette azonban, hogy a Persius-komentár javítása még így is meglehetősen szerény és kevésbé a király személyéhez kötődő ajándék, ezért a későbbi változatban még kiegészítette egy Taddeo Ugoletto szájába adott anekdotával. A Persius harmadik szatírájának 53-54. soraiban (*Quaeque docet sapiens bracatis illita Medis/Porticus...*) szereplő *bracatis ... Medis* kifejezést (a Riccardiana-kódex szövegében:

¹² Vö. Marchesi (1900) 120.

¹³ Charles Trinkaus, „The Unknown Quattrocento Poetics of Bartolommeo della Fonte”, *Studies in the Renaissance* 13 (1966) 40–122. Lásd különösen 45–48.

braccatis) a tudós még úgy magyarázta, hogy: *Brachatis medis: brachas femoralia non esse Galeottus martius recte sentit*. Fonzio forrása ebben az esetben Galeotto Marzio *De homine*-je, e művében idézi a humanista Persiust s értelmezi a szöveghelyet. A Riccardiana-kódex *Tadeus*-ában azonban Fonzio már nem hivatkozik Galeottóra, csupán azt jegyzi meg, hogy *Hoc loco bracas femoralia non esse, haud recte mihi videor possuisse*. Majd azzal folytatja, hogy félreértette Diodorus Siculus egyik helyét, amelyet nem görögül, hanem latinul olvasott:

Nam cum bracae, anaxyrides sint, anaxyrides vero feminum tegmina, sunt quidem certe bracae feminalia. Anaxyridas autem bracas esse. Diodorus ostendit libro in quinto, ubi de galatis haec scribit. Me vero tunc scribentem decepit latinus interpres, qui structuram et compositionem verborum non advertens tunicas simul cum anaxyridibus coniunxit, unumque membrum orationis, quae separata erant effecit, neque sensum neque verba ad fidem transferens. Ait enim. Vestes ad terrorem intonsas ac coloris varii ferunt: quas illi vocant bracas, cum dicendum fuerit & tunicis eos versicoloribus atque etiam anaxyridibus uti.

Ezzel végső soron Francesco Filelfót, Diodorus egyik humanista fordítóját tette felelőssé tévedéséért.

Galeotto azonban újra előkerül a wolfenbütteli *Tadeus* szövegében. Fonzio éppen magyaráz, mire Ugoletto elneveti magát. Erre a tudós humanista megkérdezi, mi miatt bukott ki belőle a nevetés, s így Ugoletto szájába adja az anekdotát, amelyben Galeotto amellet a magyarázat mellett kardoskodik, amelyet Fontius még a kommentárjában elfogadott:

Sed quid rides? An haec tibi parum idonea sunt visa? Hic Tadeus. Non quidem subrisi, quia non ea probem, quae rettulisti, sed quoniam venit in mentem Galeotti Martii adversus praeceptorem meum Georgium Merulam eruditissimum hominem se tuentis. Volens enim ostendere bracas non esse feminalia, pro se dictum illud in triumpho Caesaris. In curia galli bracas deposuerunt: latum clavum sumpserunt, addens facete ait: Ostenderuntne quaeso Georgi culum in senatu depositione bracarum? Hoc namque ridiculum dictum mihi quoque excussit risum. Nam quod aegre ferebat romanus populus in senatum allectos esse quosdam bracatos gallos et ad rei maiorem indignitatem demonstrandum in curia eos bracas deposuisse & latum clavum sumpsisse decantabat, ille in suam defensionem iocose traxit. Itaque memor Galeotti amici et docti viri et perurbani cum huius tum aliorum in pannonia facete coram Mathia Corvino Rege dictorum, non potui risum continuisse. Verum quando non ioco res est, sed serio peragenda, equidem paucis explicabo quod sentio.

S ezután Ugoletto folytatja a szövegrész – immár komoly – magyarázatát, míg vissza nem adja a szót Fonzióknak.

Taddeo Ugoletto valóban Giorgio Merula tanítványa volt Milanóban. Merula heves vitába keveredett Galeotto Marzióval, amikor megjegyzésekkel újra kiadta a narni születésű humanista *De homine* című munkáját. Noha az idézet végén Ugoletto nyilvánvalóan Galeotto Marzióknak a Mátyás király szellemes és bölcs mondásait egybe gyűjtő könyvecskéjére (*De egregie, sapienter et iocose dictis ac factis Mathiae regis*)

utal, amely 1485 körül készült, a Merula és Galeotto között lefolyt szópárbaj ugyan nem teljesen fiktív, mégsem valós. Az itt elbeszélte anekdotikus párbeszéd ugyanis a *De homine* kapcsán lefolytatott polémiahoz köthető. Merula a maga *Adnotationes*-ében kifogásolta ugyanis Galeotto állítását, amelyet Fonzio is átvett kommentárjába. Erre később Galeotto megírta a maga válaszát (*Refutatio obiectorum in librum de homine a Georgio Merula inchoatum*).

Galeotto Marzio Merulának címzett válaszában a következőt olvassuk:

Ecce iterum ac saepius merula balbutit. non enim uidetur id esse uerum quod de braccis ponitur in libro nostro. diximus namque braccas vestimenta longa ex pellibus facta: et Merulae quae allegauimus ad hanc rem non videntur satis idonea: nosque conuiciis ut consueuit incussit: quae mihi qui oc-calui duce philosophia: sunt ut dicta histrionum et scurrarum. his omissis dico Georgi bracas esse pelliceas uestes. [...]

Majd kövekezik az a részlet, amely Fontiusnál is olvasható: *in curia galli braccas deposuerunt latum clauum sumpserunt, ostenderuntne quaeso Georgi culum in senatu depositione braccarum?* A két szöveg szó szerinti egyezése alapján nyilvánvaló, hogy Fonzio forrása ebben az esetben is Galeotto Marzio volt. Giorgio Merula a Galeotto *De homine*-jét támadó művét 1474-ben jelentette meg Velencében, amire nem is késett sokat a válasz, Galeotto Marzio *Refutatio*-ja 1476-ban jelent meg Bolognában.

Fonzio Persius kommentárját 1470 körül írta, s abban már fölhasználta azt, amit a *bracca*-val kapcsolatban Galeotto Marzio *De homine*-jében olvasott. A nagy kérdés ezek után már csak az, hogy Fonzio mikor kezdte el írni a *Tadeus*-t, s miért nem szerepel a korábbi szövegállapotot tartalmazó firenzei kódexben az előbb idézett anekdota.

Eddig nem esett szó róla, de a firenzei és a wolfenbütteli kódexek szövege még a helyesírásban is eltér egymástól. A *braca/bracca* szót a korábbi változatnak tekinthető kéziratban *bracha* formában szerepel.¹⁴ E forma használata azért érdekes, mert Fontius a Persius-kommentárban még ugyanilyen formában használta, a korvina *Tadeus*-ában azonban már *h* nélkül írja. Ez az ingadozás azonban nemcsak Fonziónál figyelhető meg, hanem Galeotto Marziónál és Giorgio Merulánál is, akik eredetileg szintén *bracha* alakban használták a kifejezést, Galeotto 1476-os válaszában viszont már áttért a *bracca* alak használatára. Mindez természetesen nem jelenti azt, hogy Fonzio már a *Refutatio* 1476-os megjelenése előtt írni kezdte a *Tadeus*-t, hiszen ennek sok értelme nem lett volna, nyomtatásban ugyanis csak 1477-ben jelent meg a kommentár, így Fonzio javíthatott volna az eredeti szövegen sokkal valószínűbb, hogy a *Tadeus*t még azelőtt kezdte írni, hogy a *Refutatio*-t megismerte és Galeotto Mátyásról írt könyvének híret vette volna, vagyis föltehetően már az 1480-as évek első felében úgy gondolta, hogy eljött az idő Persius-kommentárja hibáinak kijavítására. Ezek alapján nem lehe-

¹⁴ A wolfenbütteli kódexben (vö. 72r) is *bracha* formában szerepel!

tetlen, hogy a Riccardianában őrzött kódex szövege a mű 1485 előtt írt első fogalmazványának a másolata, míg a korvinában olvasható és Budára is eljutott szöveg 1485 és 1488 között öltött végleges formát.

Fölvetődhet még lehetőségként az is, hogy a firenzei kódex szövegét a másoló kurtította meg, kihagyva belőle a Galeotto–Merula filológiai pengeváltást. Bár Fabrilignarius, aki Casa Monferratóban, vagyis Alessandriától nem messze, Merula születési helyének tőszomszédságában másolta le a kódexet, akár személyesen is ismerhette a javarészt a közeli Milanóban működő humanistát, ekkor már aligha törődött azzal, hogy Merulát megsértheti az anekdota megőrzésével, hiszen 1497-ben már sem Galeotto Marzio, sem Giorgio Merula nem volt az élők sorában. Az előbbi még 1492-ben halt meg Csehországban, az utóbbi pedig 1494-ben Milanóban.

Végül érdemes fölhívni a figyelmet a firenzei és a wolfenbütteli kódexek szövegének utolsó különbségére. Míg ez utóbbi, klasszikus formákat idézve s visszautalva egyben az eredeti címre, így fejeződik be, pirossal betűkkel írva: BARTHOLOMAEI FONTII TADEVS: VEL DE LOCIS PERSIANIS FINIT AD MATHIAM CORVINUM REGEM INVICTISSIMUM, addig az utolsó mondat után (*Cras enim et una erimus: et siquid praeterea invenerimus: acriore iudicio persequemur*) a levelek klasszikus befejező formulájával zárul a Riccardiana-kódex szövege: *vale*. Mindez persze azt is jelenti talán, hogy amikor a Persius-kommentárja korrekcióján dolgozni kezdett Fonzio, még egyáltalán nem gondolt arra, hogy fölkerelkedik és személyesen is megjelenik Mátyás udvarában.